

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИКИТИ ШАПОВАЛА (РАННІЙ ПЕРІОД)

У статті висвітлено ранній період (дитячі та юнацькі роки) життя Микити Юхимовича Шаповала – провідного діяча Української Центральної Ради, члена урядів Директорії УНР, лідера українських соціалістів-революціонерів в еміграції у Чехословаччині, очільника Українського інституту громадознавства в Празі. Головна увага звертається на формування і становлення соціалістичних переконань молодого українського революціонера.

Ключові слова: Революційна українська партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, соціалізм, український рух, лісництво, ув'язнення.

Дореволюційне життя М. Шаповала можна умовно поділити на два періоди. Ранній період – від народження до 1907 року, коли закінчилася його військова служба, і він вступив вільним слухачем до Харківського університету. Другий період – це 1907 – 1917 роки. Це десятиріччя активної літературної та видавничої діяльності М. Шаповала, про яке йдеться в окремому дослідженні¹. Хронологічно дана стаття охоплює ранній період – дитинство та юність Микити Шаповала, коли зароджувалися, формувалися і проходили становлення його морально-етичні позиції та політичні переконання.

Джерельною базою статті є, перш за все, мемуарна спадщина Микити Шаповала, що стосується цього періоду, в даному випадку – це його «Схема життєпису» [1], «Автобіографія і спомини» [2] і «Автобіографія» М. Шаповала, що міститься в особистому фонді І. Калиновича [3]; а також «Біографія М. Шаповала, писана Ольгою Шаповаловою» [4], біографічні розвідки О. Мицюка і М. Мандрики, опубліковані за його життя [5–6].

Метою статті є дослідити ранній період життя і діяльності Микити Шаповала, прослідкувати шлях становлення його як революціонера та громадсько-політичного діяча, з'ясувати чинники, що вплинули на формування його соціалістичних переконань.

Народився Микита Юхимович Шаповал 26 травня 1882 року в селі Сріблянка Бахмутського повіту на Катеринославщині в бідній родині безземельного наймита Юхима Олексійовича Шаповала. Від матері-козачки Наталі Яківни Микиті дісталися у спадок живий допитливий розум і багата фантазія. Велика родина (в наступні 9 років народилося ще семеро дітей) жила в тяжких злиднях. Та, незважаючи на це, батьки, побачивши в Микиті потяг до знань та усього нового, намагалися надати йому можливість вчитися. Спочатку він відвідував школу при станції Варваропольє, що недалеко від Сріблянки, а потім старанно вчився в Петро - Мар'ївській народній школі, що теж була поблизу. Бажання хлопчика «все знати» дало вагомий результат: у 1895 році він закінчив школу «першим учнем», отримавши у нагороду твори М. Ломоносова. М. Шаповал згадував пізніше: «Я був щасливий. Мені було тоді 13 літ» [1, С. 12]. Він уже тоді усвідомлював, що успіх у школі – то його багатство. Але, крім навчання, доводилося і працювати помічником конторника на Голубіївських шахтах, щоб допомагати родині.

Нестримний потяг до знань привів Микиту до двокласної школи Міністерства народної освіти в селі Комишувасі, про яку він почув у конторі та до якої вступив у вересні 1896 року, склавши іспит. Ці два роки для Микити – час «великого читання, захопленого навчання, великих злиднів» [1, С. 16]. Блискуче закінчення школи в травні 1898 року відкрило шлях до отримання посади в головній конторі на шахтах, а також підтримувало бажання продовжувати оволодівати знаннями. Дізнавшись про відкриття Ного-Глухівської державної лісової школи, юнак вирішив ризикнути скласти конкурсні іспити, хоча і розумів, що велика кількість бажаючих вступити до школи не додає йому шансів. Однак «іспити він втримав одним з перших», і тому був прийнятий до цього начального закладу на повний державний кошт [1, С. 17]. Період навчання в лісовій школі Микита Шаповал згадує як «найліпший період» його «науки», коли він «став майстром в землемірстві, лісоводстві, кресленні планів і колекціонером

¹Чумаченко О. А. Видавнича діяльність Микити Шаповала як прояв його політичної позиції та ідейних переконань / О. А. Чумаченко //Вісник. Історія. – 1999. – Випуск 45. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – С. 94 – 99.

з ботаніки, ентомології і т. п.» [1, С. 18]. Закінчився в травні 1900 року школу з відзнакою, отримавши звання лісового кондуктора та прибувши в розпорядження Харківсько-полтавського управління державних маєтностей, молодий спеціаліст отримав призначення на посаду лісовода в Прилуцьке лісництво. В Прилуках загалом М. Шаповал працював до липня 1901 року, коли одержав переведення на службу в Маяцьке лісництво (на той час – м. Славянськ на Харківщині), де, з переказами, працював колись помічником лісничого і його дід по матері Яків Самоткаленко [1, С. 24].

Невдовзі, а саме у жовтні 1901, гіркота самотності змінилась на радість спілкування зі справжнім свідомим українцем, який відіграв істотну роль у пробудженні та формуванні національної самосвідомості Микити Шаповала. Зустріч з Олександром Макаренком, котрий щойно закінчив Петербурзький лісовий інститут і був призначений помічником лісничого у Маяцьке лісництво. Відбулася саме у той момент, коли юнак відчував необхідність визначитися у своїх морально-етичних переконаннях. «Вихованець Дарвіна і Спенсера, сильний оригінальним розумом – О. І. М. – так звали того ідеаліста, саме тоді перебував в полосі природознавчих впливів і як свідомий українець, він з їх брав указівки всьому українству» – так схарактеризував у своїй доповіді, виголошеній в товаристві ім. Г. Квітки-Основ'яненка О. Мицюк про О. Макаренка [5, С. 9]. М.Шаповал пізніше напише у своїх спогадах, як сколихнули його свідомість у перший же день знайомства розповіді «благородного ідеаліста» про «український рух, його завдання, про соціалізм...» [1, С. 23]. Захоплений в ідейний полон теорії О. Макаренка щодо підняття поваги до українства та української мови, М. Шаповал відкрив для себе «новий світ» ідей і відчув, що став «українським революціонером і соціалістом» [1, С. 24]. Саме через О. Макаренка М. Шаповалу вдалося зав'язати стосунки з Революційною українською партією (РУП), перед якою саме в 1902 році постало питання вибору мети руху. Оскільки провід партії вочевидь схилився до соціал-демократичних принципів, результатом чого став вихід з РУП нечисленної групи самостійницької інтелігенції (на чолі з М. Міхновським утворили Українську народну партію), а також вийшла частина народників, які приєдналися до соціалістів-революціонерів. Дослідник української інтелігенції початку ХХ століття Г. Касьянов стверджує, що серед цих народників був і Микити Шаповал [7, С. 75].

Молодий революціонер виливав свою кипучу енергію у вчинки, що красномовно свідчили про його ставлення до селянства. Його позиція – це «безкоштовна роздача або продаж по дешевій ціні дров з лісу селянам, вдовам, сиротам», що стало причиною його переведення у березні 1902 до Харківського лісництва, а в липні 1902 року до Мохначанського лісництва, де М. Шаповал отримав доручення завідувати лісовими комплексами в слободі Балаклея. Його нечасті зустрічі з О. Макаренком були «святами українського і революційного почуття» [1, С. 24].

Протягом року служби в Балаклеї ідейні переконання М. Шаповала продовжували формуватися. Неабияку роль у оформленні його індивідуалістично-гордих почуттів відіграв роман Ольги Кобилянської «Царівна», який наповнив М. Шаповала почуттям самоповаги як українця. Невдовзі О. Кобилянська стане його улюбленою українською письменницею. В цей час він ретельно вивчав економічні й соціальні науки, літературну українську мову, а також вів українську пропаганду. Енергійна, молода, рухлива натура Микити повстала проти бездіяльності своїх земляків, закликаючи: «До роботи! добро, або зло – тільки на спать!... Мораль умовна, а через те загально прийняту мораль одкидаймо, пишімо свій кодекс. Кодекс пригнічених!» [5, С. 11]. І хоча М. Шаповал жив у провінції. Про нього вже почули у Харкові, прислали прокламації, запрошуючи до участі в Харківській українській студентській громаді.

Спільно з Олександром Мицюком М. Шаповал розробив свою програму соціалістично-революційного напрямку. Знайомі ще з часів навчання у школі в с. Комишувасі, М. Шаповал і О. Мицюк знову зустрілися в 1903 році. О. Мицюк служив лісоводом у с. Прохорівці Золотоноського повіту на Полтавщині та входив до складу революційного гуртка лісоводів, очолюваного М. Шаповалом. Щоб перевірити «правильність світогляду», О. Мицюк на прохання М. Шаповала поїхав ймовірно у вересні 1903 року до Києва на побачення з Володимиром Винниченком – молодим студентом, соціал-демократом.

Селянський рух 1902 – 1903 років, поїздка до Прохорівки для обговорення з О. Мицюком соціал-революційної програми та визначення її переваг над соціал-демократичною остаточно

захопили Микиту Шаповала в революційну течію. Революційну діяльність його не перервала навіть військова служба. Що розпочалася 1 жовтня 1903 року, коли М. Шаповал потрапив до 121-го піхотного Пензенського полку в Харкові.

Тієї ж осені він, головню через Юрія Коларда, знову встановив стосунки з РУП. Г. Касьянов зазначає, що «однією з найвідоміших практичних справ партії був замах на пам'ятник О. С. Пушкіну в 1904 р., присвячений річниці Переяславської угоди 1654 р.» [7, С. 105].

У своїх спогадах М. Шаповал приписує собі ініціативу створення у 1903 році радикальної терористичної групи «Оборона України», одним з проявів діяльності якої і була спроба висадження у повітря пам'ятника О. Пушкіну в сквері Харкова. З цього приводу М. Шаповал навіть написав відозву від імені «комітету» – свій перший літературно-політичний твір. Соціал-революційний та національний максималіст, як він сам себе тоді називав, М. Шаповал згадував: «Я був переконаний, що доки на Україні нема пам'ятника Шевченкові – не сміє стояти ніякий інший пам'ятник» [1, С. 25]. Ідея «мстити за Шевченка» виникла внаслідок його незадоволення українським рухом після поїздки до Прохорівки і знайомства з «мінімалістом» В. Науменком, у родині якого розмовляли російською мовою.

Коли в січні 1904 року почалася російсько-японська війна, М. Шаповал одразу ж почав уживати заходів щодо переведення в резервний Лебединський батальйон, тому що воювати за Росію, а тим більше вмирати за неї йому дуже не хотілося. Перевестися йому вдалося, оскільки, як сам він пояснює, «з Пензенського полку мене хотіли позбутись. У мене якимось був «трус», вчинений начальством і знайдено «Основанія соціології» Спенсера, – це було підозріло» [1, С. 25]. Загроза відправлення на війну змусила М. Шаповала вступити до Чугуївської військової школи. Яка готувала майбутніх офіцерів. Військова муштра, виховання у дусі централізму, маскованого під лібералізм, загострили національне самопочуття молодого юнкера. Тому він студював російський революційний рух, організував соціал-революційний гурток, до складу якого увійшли С. Хилобоченко (потім полковник армії УНР), А. Товкачевський (потім один з редакторів часопису «Українська Хата») та ін.

Після закінчення військової школи М. Шаповал опинився за призначенням у полку російської армії, що як раз мав передислокуватися на територію Польщі. Це відбулося наприкінці квітня 1906 року, напередодні відкриття Першої Державної Думи. Як зазначає О. Мицюк, М. Шаповал мав тоді звання підпоручика [5, С. 13]. Сам М. Шаповал у пізнішому описі свого життя занотував, що був у званні штабс-капітана [3, Арк. 132 зв.]. Ольга Шаповал, дружина, записала в «Біографії Микити Шаповала», що він закінчив школу, маючи військове звання старшини [4, Арк. 1].

У польському місті Ломжа. В якому розташувався полк, М. Шаповал продовжував свою революційну діяльність, виступаючи перед солдатами з революційними промовами. Отримувати нелегальну літературу йому допомагала студентка московського медичного інституту Льоля Буйвід, якій вдалося зв'язатися у Варшаві з військово-революційною організацією. Провід в революційній організації цілого табору, до якого входила піхотна дивізія, кавалерійська та артилерійська бригади, перейшов до М. Шаповала [6, С. 12]. Швидке оволодіння польською мовою дало М. Шаповалові можливість спілкуватися з солдатами, а також відвідувати польські родини, що вирізнялися прогресивними поглядами.

Розпуск Державної Думи дав поштовх революційним виступам у війську. Ця хвиля не минула і полк, у якому служив М. Шаповал, і він зі своїми прибічниками почав готуватися до виступу, який не вдалося здійснити через арешт 1 серпня 1906 Л. Буйвід, а 5 серпня – «неблагонадійного офіцера» М. Шаповала, на якого донесли, що він «виступав у лісі на солдатським мітингові з революційними промовами». Ольга Шаповал зазначила, що він був заарештований за створення серед жовнів революційного комітету.

Восьмимісячне одиночне ув'язнення у «Х павільйоні» Варшавської цитаделі справило на М. Шаповала величезний вплив [3, Арк. 132]. Опинившись наодинці з самим собою, він вивів філософію власного життя, перебував у «стані напруженого революційного екстазу, бажання вмерти, як великий революціонер, або вийти на волю, щоб зробити українську революцію» [2, Арк. 122]. Свою кипучу енергію він виливав у поезію. Складанням віршів М. Шаповал займався давно – ще з 1896–1898 років римував рядки про козаків, про долю України. Але справжній поет народився у Варшавській фортеці. Своє натхнення М. Шаповал присвятив

гордим постатям революціонерів, які приносили своє життя у жертву заради кращого майбутнього свого народу. Прочитавши Євангеліє, одну з небагатьох книжок, що дозволялись читати в'язню, М. Шаповал захопився життям Ісуса Христа і написав про нього поему [1, С. 29]. Перший зшиток поезій, створених у в'язниці, був направлений наступного року на рецензію до редакції Літературно-Наукового Вісника до Львова, в котрому 1907 року було вміщено кілька віршів, серед яких «Гімн вечірній» природі та ентузіазму, про який М. Шаповал згадував з особливим почуттям гордості [2, Арк. 122].

Пригнічений, але не зломлений, М. Шаповал на допитах поводився як прихильник законності, протестуючи проти розпуску Державної Думи, що вважав порушенням закону і волі народу. Не дослухаючись до жандармських наказів, писав у протоколах, що він є українець і ніхто інший [2, Арк. 122].

Військовий суд над М. Шаповалом («артикул 102 за замах на державний і суспільний устрій») відбувся 26 березня 1907 року [3, Арк. 132]. Захист в'язневі забезпечила, за словами М. Шаповала, «Польська партія соціалістична. Адвокати: Кулаковський, Меера, Етінгер і інші». О. Мицюк зазначав, що він (О. Мицюк – *О. Ч.*) за дорученням харківських товаришів звернувся за допомогою «до адвоката Патека, що був ватажком польських адвокатів у Варшаві... Патека і течія польських юристів «П.П.С», до якої він належав, за дурно згодились оборонять Шаповала» [5, С. 17]. І хоча прокурор вимагав для нього як «опитного революціонера, присутствіє которого чувствуется, но след искуссно заматается» вищої кари, завдяки добре організованому захисту військовий суд виправдав М. Шаповала за відсутністю доказів вини [1, С. 29].

Звільнений з військової служби як небезпечний для державного ладу, М. Шаповал повернувся в Україну. На початку квітня 1907 року він опинився в Києві. На запрошення свого давнього товариша С. Хилобоченка М. Шаповал потрапив на Шевченківський вечір, під час якого познайомився з Симоном Петлюрою, а також зустрів Ольгу Павловську, якою 12 вересня 1907 взяв шлюб у с. Деньги Золотоноського повіту на Полтавщині.

Восени 1907 року М. Шаповалові вдалося вступити на історико-філологічний факультет Харківського університету вільним слухачем, де він став одним з активістів студентського життя. Цього ж року починається активна публіцистична й видавнича діяльність Микити Шаповала, у якій відбивалася його соціалістична позиція.

Отже, в ранній період свого життя М. Шаповал пройшов важливий етап початків формування як громадського і політичного діяча. Будучи близьким до селянства за соціальним походженням і професією лісоведа, він пристав до партії українських соціалістично-революціонерів, програма якої найбільше відповідала його поглядам, що формувалися під впливом О. Макаренка, творчості Т. Шевченка, соціологічних праць Г. Спенсера і революційної літератури. Проявивши високу активність у роки революції 1905–1907 років, він пройшов сувору школу революційної підготовки, яка реалізувалася під час Української національної революції 1917–1921 років.

1. Шаповал М. Ю. Схема життєпису (Упорядкував С. Зеркаль). – Нью-Йорк, 1956. – 33 с.
2. ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 118.
3. ЛНБ ВР. – Ф. 57. – Спр. 111.
4. ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 248.
5. Мицюк О. М. Шаповал як поет (Спроба характеристики). – Київ. 1917. – 43 с.
6. Мандрика М. З життя М. Шаповала // Вільна Спілка. – Прага-Львів, 1927–1929. – Зб. 3. – С. 8–14.
7. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.

В статтє освещен ранний период (детские и юношеские годы) жизни Никиты Ефимовича Шаповала – ведущего деятеля Украинской Центральной Рады, члена правительства Директории УНР, лидера украинских социалистов-революционеров в эмиграции в Чехословакии, главы Украинского института громадознавства в Праге. Главное внимание обращается на формирование и становление социалистических убеждений молодого украинского революционера.

Ключевые слова: Революционная Украинская партия, Украинская партия социалистов-революционеров, социализм, украинское движение, лесничество.

The article studies the Mykyta Yukhymovych Šapoval's early period of life (childhood and youth) who was a leading figure of the Ukrainian Central Rada, member of the UNR Directory governments, the leader of Ukrainian Socialist Revolutionaries in exile in Czechoslovakia, the head of the Ukrainian Sociological Institute in Prague. The main attention is paid to the formation and establishment of socialist convictions of young Ukrainian revolutionary.

Keywords: Revolutionary Ukrainian Party, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, socialism, Ukrainian movement, forestry.

1. Šapoval M. Ju. Šxema žyttjepysu (Uporjadkuvav S. Zerkal'). – N'ju-Jork, 1956. – 33 s.
2. CDA VOU. – F. 3563. – Op. 1. – Spr. 118.
3. LNB VR. – F. 57. – Spr. 111.
4. CDA VOU. – F. 3563. – Op. 1. – Spr. 248.
5. Мусчук О. М. Šapoval jak poet (Sproba xarakterystyky). – Kyjiv. 1917. – 43 s.
6. Mandryka M. Z žyttja M. Šapovala // Vil'na Spilka. – Praha-L'viv, 1927–1929. – Zb. 3. – S. 8 – 14.
7. Kas'janov H. Ukrajin's'ka intelihencija na rubeži XIX – XX stolit': social'no-polityčnyj portret. – K.: Lybid', 1993. – 176 s.

© Чумаченко О. А.

Стаття надійшла до редколегії 19. 10. 2015 р.